

Keszeg Vilmos

Táj és kép

Jelen tanulmány a néprajzi diskurzus, a tudományos reprezentáció elemzésére tesz kísérletet. A problémafelvetést eleve több korlátozással teszi meg: 1. a vizsgálódás tárgyául csupán az egy (szűk) földrajzi tájról (Aranyosszék) szóló beszélést választja; 2. csupán írott (kézíratos és nyomtatott) szövegeket vesz figyelembe; 3. csupán a szerző, bár húsz évre kiterjedő és a lehetséges teljességre törekvő, könyvtárakban, lapokban és levéltárakban végzett forrásfeltárásának szövegeit elemzi. Az első két korlátozás a kutatói szándék részét képezi, a harmadik viszont a kutatói fogyatékoság eredménye.

Az elemzés rendre a következő kérdéseket érinti: milyen a folytonossága és az intenzitása a (szociális) tájról való beszélésnek; milyen viszonyban van a táj homogenitása/inhomogenitása és a reprezentáció homogenitása/inhomogenitása; milyen beszédmódok és beszédstílusok keresztezik egymást a tájról szóló diskurzusban; milyen fizikai és szociális térben van relevanciája a tájról való beszélésnek.

A szövegbázis összeállításakor az elsődlegesen tudományos, etnográfiai szándékkal íródott munkákat vettem figyelembe, de ugyanakkor a szépirodalmi és tudományos (történelmi, geográfiai, művészettörténeti, egyháztörténeti, demográfiai) szövegeket is. A velük való számolásra az a tapasztalat kényszerített, hogy olykor nehéz, esetleges a szövegek tartalom szerinti elhatárolása. Gyakran egyazon szövegen belül egymás mellé kerülnek az etnográfiai, történelmi, demográfiai tények, a tudományos, esztétikai funkciók. E szinkretizmus grandiózus mintapéldájának Orbán Balázs műve, *A Székelyföld leírásának* V. kötete tekinthető. Továbbá pedig az etnográfiai diskurzus valójában szerves része annak a tágabb reprezentációs folyamatnak, amelynek célja egy táj és a hozzá tartozó népcsoport és kultúra képének megszerkesztése, forgalmazása és fenntartása.

A szövegbázisba viszont nem kerültek be azok a zsurnalisztikai szövegek, amelyeknek elsődleges célja az aktualitásba való beavatkozás.

ARANYOSSZÉK HATÁRAI

Aranyosszék felfedezése Orbán Balásznak tulajdonítható. *A Székelyföld leírásának* V. kötete Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék és Marosszék után a kellő figyelemmel fordult Aranyosszék felé is. Határait biztos vonalakkal húzza meg. Észak felé Szind, keletre Torda vármegye aranyosi járása, délre a Felső-Fehér megye marosújvári és enyedi járása, nyugatra a peterdi és

torockói völgy zárja le Aranyosszéket.¹ Belülről két járásra tagolódik. A felső járás 10 faluból, az alsó pedig Felvincből és 11 faluból áll.²

Orbán Balázs azonban egy pillanatig sem szándékszik betartani e határokat. Keletről Marosszék felől közeledve a rá jellemző részletességgel mutatja be Radnótot, Marosludast és környékét, déli irányban pedig Marosújvár környékét járja be. Keleti irányban megtekinti az Aranyos menti vármegyei településeket is (Aranyosgyéres, Lóna, Gerend, Gerendkeresztúr, Hadrév, Aranyosegerbegy), sőt az Aranyos folyásától a Bolduc patak völgyén eltávolodik, alkalmat keresve olyan mezősi települések bemutatására, mint Örke, Nagycsán, Alsó- és Felsődetrehem. A „határsértés” vádját a szerző megpróbálja elhárítani: „Gyéres és Egerbegynek a Székelyföldhöz csatolását, vagy azoknak e munkában való együttes ismertetését a fennebbi tekintetből némi jogságon vélem tehetni” – írja munkájában.³

Jankó János két évtized múlva megjelenő munkája⁴ sokkal kategorikusabban határolja körül Aranyosszéket. Kutatását csupán a 13. században benépesített településekre, illetve a bizonyíthatóan ezek lakosságának kirajzása révén létrejött falukra⁵ terjeszti ki. Látszólag sem a természeti, sem az etnográfiai vagy történelmi kuriózumok csábításának nem enged. Engedményt az Aranyos alsó folyásának nem hajlandó tenni.⁶ Könyvéhez elsőként mellékel térképet, amelyet apró finomításokkal a következő száz év során végig használ a néprajzi szakirodalom.

Jankó János Aranyosszék-képével kapcsolatban azonban szükséges két megjegyzést tenni. Aranyosszéket nem tudja Tordától elmetszeni. Döntését könyvének címében is jelzi, majd a II. és III. fejezet demográfiai változásokra és a migráció irányára vonatkozó szakszerű elemzésével támasztja alá. Déli irányban, a Torockó és Felvinc felől Nagyenyed felé nyúló szálakat azonban nem követi. „*Torda, Aranyosszék és Torockó*” Jankó Jánosnak tulajdoníthatóan marad együtt a köztudatban.

Jankó János Orbán Baláztól eltérően nem száll ki az időközben elrománosodott településekre.⁷ Ily módon, bár e falvak román lakossága állandó jelleggel „jelen van” az aranyosszéki lakosok életében, a Jankó János által összerakott képben kizárólagosan a magyar népi kultúra exponálódik. A két szerző tehát eltérő alapelvet választ Aranyosszék képének egységbe szervezéséhez: Orbán Balázs földrajzi, Jankó János etnikai kritériumot vesz alapul.

Az Aranyosszékről szóló irodalomban a további száz év során is rugalmasak maradnak a tájegység határai. Az implicit módon történő határmódosítások a következő tendenciákban ragadhatók meg. Ismétlődő gyakorlattá válik a tájegység határainak az Aranyos alsó mente magyarságára való kiterjesztése.⁸ Ezzel egyidőben pedig a déli határ előszeretettel nyomul észak felé. A hajdani alsó járáshoz tartozó, nagyszámú román ajkú lakosságot magába fogadott, s a megyésítéskor Fehér megyéhez átcsatolt települések (Felvinc, Székelyföldvár, Székelykocsárd) egyre ritkábban kerülnek szóba.

A 150 év során két településnek a centrális pozícióért való versengése követhető nyomon. Az egyik Aranyosszék hajdani közigazgatási központja,

Felvinc, amely az 1848–49-es események során kétszer esett a pusztítások áldozatául, majd pedig a közigazgatási átszervezés nyomán adminisztratív jelentőségét is elveszítette. A másik település a Jankó János által a tájegységhez kapcsolt, a tájegység periferiáján elterülő település, Torockó. Bányáinak kimerülése, majd a kollektivizálás a települést hátrányos helyzetbe vetette, amelynek következtében előbb a Nagyenyed irányába történő ingázás, majd elköltözés felerősödött. Sajátos kultúrája (építészet, népviselet, temetkezés, farsangtemetés), akárcsak természeti környezete azonban megszakítatlan popularitást biztosított számára. Tulajdonképpen egyetlen aranyosszéki település sem veheti fel Torockóval a versenyt a népszerűség tekintetében.

Mítosza már Orbán Balázst megelőzően kezdődik. Szatmári Papp Károly 1841-ben, Maszák Hugó 1859-ben, ismételten 1865-ben hívja fel rá az országos figyelmet. Nemes Ödön 1866-ban „regényes utazást” ígér az ide látogatóknak⁹, majd három év múlva a „torockói várromokat” kínálja fel turisztikai látványosságként.¹⁰ 1921–1927 között Torockó dominanciája annyira erős, hogy az Aranyosszékéről szóló nyilvános diskurzust kizárólagosan kisajátítja.¹¹ A popularitás újabb hulláma csap Torockó felé 1944–1972 között. Míg a többi aranyosszéki falu legjobb esetben is egy általános panorámban kap helyet, Torockót mind a köztudatban, mind a néprajzi kutatásban¹² kiemelt és megkülönböztetett hely illeti meg. Ily módon áll elő az a helyzet, hogy az 1840–1999 között megjelent, Aranyosszékéről szóló publikációk mintegy egyharmada Torockót népszerűsíti. Egzotikumának és popularitásának megkonstruálásához nagymértékben hozzájárult a szépirodalmi reprezentáció. Jókai Mór *Egy az Isten*¹³, Gyallay Papp Domokos *Vaskenyéren*¹⁴, Ignácz Rózsa *A torockói gyász*¹⁵ című regénye a viharos, megpróbáltatott és heroikus történelmi múltat játssza be az etnográfiai kép alá.

Torockó intenzív felfedezésének eredménye, hogy a néprajzi kézikönyvekben kiválik abból az etnográfiai képből, amelyet Orbán Balázs és Jankó János konstruált meg. *A magyar nép táji-történelmi tagolódása az Aranyosszék* szócikk mellett külön szócikket nyit *Torockó vidéke* számára.¹⁶ Hasonlóképpen külön szócikkben kerül bemutatásra a *Magyar Néprajzi Lexikonban* a *torockói bútor*, a *torockói hímzés*, a *torockói keresztöltés*, a *torockói viselet*.¹⁷

Felvinc és Torockó vetekedését mintegy az a két kötet zárja le, amely az 1990-es években került az érdeklődők kezébe. Id. Márkodi Siklódi Sándor felvinci nyugalmazott tanító „Emlékezetre méltó dolgok” alcímmel ajánlja Felvinc monográfiáját.¹⁸ Hantz Lám Irén *Torockó* című, hangsúlyozottan nagyközönséghez szóló „útitkalauza” pedig a falu és a természeti környezet látványosságait foglalja össze.¹⁹

A tájról készült diskurzus 1840-től kezdve folyamatosnak tekinthető. Tartalmát, szándékát és a beszédmódot tekintve azonban erősen hullámozó.

Az első közlemények a történelmi múlt emlékeit, az ősiség nyomait fedezik fel és népszerűsítik. Néhány az e csoportból származó címek közül: *A gerendi régi felirat* (1840), *Várfalvi vár és templom* (1858), *Torockói várromok* (1869), *A torockói hősök emlékoszlopának leleplezése* (1926).

A romok és műemlékek felfedezésével egyidőben történik meg az orális történelmi emlékezet feltárása és feldolgozása. Aranyosszék történelmének első írásos, ugyanakkor szelektív reprezentációja Kőváry László *Száz történelmi rege* (Kv., 1857) című munkájában történik. Orbán Balázs az, aki az Aranyosszékről szóló monográfiájában a különböző forráscsoportok alapján a táj két párhuzamos történelmét készíti el. Az egyik az ok- és emlékiratok adat- és oknyomozó történelme, a másik a szájhagyomány diszkontinuus kuriózumokat összeválogató történelme. Orbán Balázs munkájában megtalálható valamennyi, a monográfia megjelenését közvetlenül követő közlésekben és feldolgozásokban uralkodó mondai szűzsé (a tatárok előli menekülés, a harangok kútba való elrejtése, Füttyer várának története, a Tordai-hasadék eredetmondája). E mondai anyagot variálják és finomítják olyan publikációk, mint Borbély Sándor 1893-as, Versényi György 1901-es, Téglás István 1907-es és 1915-ös, Király Miklós 1910-es publikációja. Jankó János szintén forrásként használja fel Orbán Balázs munkáját.

A múlt század második felében szerveződő reprezentációban a történelmi múlt mellett két további téma dominál, az aranyosszéki táj és az aranyosszéki ember.

A természeti környezet az Aranyosszéket északról és nyugatról behatároló Erdélyi-Érchegység vadregényes sziklaalakzatai, titokzatos barlangjai, valamint az aranysszemeket sodró, áradáskor a településeket pusztító Aranyos révén alkalmas a figyelem felkeltésére. A Tordai-hasadék meglepő látványa és barlangjai, a Székelykő impozáns látványa, a kétszer felkelő nap kuriózuma, a magányos sziklanyúlvány, a Leánykő már az első években uralja az ábrázolásokat. Aranyosszék képének megkonstruálásában két tendencia érvényesül. Az egyik a tájélmény narratív átfogalmazása (a Tordai-hasadék, a Leánykő eredetmondája), a másik a vizualitás, a grafika és a tájképfestés nyelvét felhasználó megjelenítés.

E két törekvés gyakran egy tágabb műfaji, utazásirodalmi keretbe épül. Szatmári Papp Károly 1841-ben Torockót és a Detunátát együtt mutatja be. Maszák Hugó 1859-ben *A torockói völgy*, Nemes Ödön 1866-ban *Regényes utazás Torockó vidékén*, Téglás István 1905-ben *Kirándulás Tordáról a Szent László kútjához*, 1912-ben *Kirándulás Torockóról a Kollégiumbarlanghoz* címmel publikál. S valójában az utazás narratív modelljére épül Orbán Balázs monográfiája is. A vidékre vonatkozó történelmi, régészeti, művelődéstörténeti, antropológiai, természeti és néprajzi adatait elsősorban nem kronológiai vagy tematikai elv alapján rendezte el, hanem útvonalak és völgyek, tehát egy térszerveződési paradigma mentén. Az utazásirodalom szinkretizmusa Jankó János munkájától kezdődően szűnik meg. Egyik irányban a tudományos etnográfiai irodalom fejlődik tovább, a másik oldalon pedig a gyakorlati igényeket kielégítő turisztikai irodalom.²⁰

A reprezentáció szociális komponensének analízise szintén Orbán Balázs, valamint, Orbán Balázs nyomán, Jankó János monográfiájában található meg (Aranyosszék lakosságának kézdiszéki eredete, a szék és Torda

vármegye lakosságcsereje, a román ajkú lakosság megjelenése és expanziója). Az eredetkutatás útjain jár Kövendi Weres Sándor, aki *Torda őscsaládai* címmel jelentet meg könyvet.²¹ Ez a szintetikus és arányos kép azonban a vidékről szóló diskurzusban szembetűnően felbomlik és átszerveződik. A figyelem intenzívebben irányul rá Torockóra.²² A torockóiak 1783-tól már kimutatható ausztriai származástudata²³, sajátos foglalkozása (bányászat), pompás viselete hálásabb témának bizonyul. A kor szövegeiben nem egyedülálló az a beszédmód, amelyet a rendelkezésünkre álló irodalomban Maszák Hugó 1859-ben kezdeményez: „Vigan lebegnek az arany csipkés párta sokszínű gazdag szalagjai, s nem kell nógatni a legényt, hogy »szót a tánchoz«, mert majd minden fordulásra talpraesett, néha csintalan tartalmú versecskéik birkóznak ki a pipafüsttel a zöld lombsátor alól.”²⁴ Szintén tőle származik Barabás Miklósnak egy torockói párt ábrázoló rajzához készített antropológiai krockija: „Egész héten át fáradságos munkával foglalkozik e nép deli férfija, s lankadatlan szorgalommal végzi ház körüli teendőit a szép női osztály, mit lehet a ház férfiainak is segítve. Szabad idejét a roppant munkát igénylő ingvarrás hímzésével tölti ki, hogy vasárnap és ünnepnap a veres vagy pedig fekete fejtővel diszesen czikornyázott patyolat inget magára véve, és hosszú szalokban lelógó szalagos gazdag pártáját fejére téve, megjelenjék a tánczban, s ott szemérmes és illedelmes mulatsággal töltse el az időt, míg a holnap újabb munkára keltené.”²⁵

Aranyosszék felfedezéséhez, imázsának kialakításához és kisajátításához nagymértékben hozzájárult a század második felének és a 20. század első felének irodalmi beszédmódja. A tájról forgalmazott képben dominálnak a mondai és történelmi események és a természeti kuriózumok, nyelvezetében pedig a romantika és a pátosz.

A folyamat forrása Torda szülötte, Kőváry László *Száz történelmi regé*²⁶ című válogatása. A szépirodalmi művek sorát Jókai Mór két szövege nyitja meg. Az *Istenhegyi székely lány* című novellájában vármondát, az *Egy az Isten* című regényében az 1848–49-es forradalom torockói „változtatát” készíti el. Torockó két további regény cselekményének is színhelye. Ignác Rózsa *Torockói gyász*, Gyallay Papp Domokos pedig *Vaskenyéren* címmel idézi meg a település viharos múltját, lakóinak szabadságküzdelmét. A közösség-igényre receptív ponyvairodalom a Tordai-hasadék eredetmondáját emeli az országos nyilvánosság szférájába.²⁷

Az irodalom Aranyosszék iránti érdeklődésének újabb bizonyítékai a két világháború közötti korban találhatók meg. Benedek Elek „magyar mese- és mondavilágában” helyet kap a tordai Tündérvár, a Tordai-hasadék, Füttyer vára és a torockószentgyörgyi vár mondájának feldolgozása. Balázs Ferenc 1936-ban *Zöld árvíz* címmel ír regényt, amelyben az Arányos megáradása a regényesemény egyik gócpontja.

E korszak után az Aranyosszék iránti érdeklődésnek a szépirodalomban csupán kései és szórványos nyomai vannak.²⁸

Az 1840–1919 közé tehető időszak publikációinak olvasatában szükséges arra is kitérni, hogy milyen kulturális és szociográfiai mezőben zajlott az előbb vázolt diskurzus. A korszak sajtótermékei közül olyan magazin jellegű lapok tanúsítottak stabil, ismételt érdeklődést Aranyosszék irányában, mint a *Nemzeti Társalkodó*, a *Vasárnapi Újság*, *Az ország tükré*, a *Hazánk s a külföld*. Az 1892-ben indult *Erdély* 1893–1907 között szinte évi rendszerességgel, olykor évi több alkalommal is felszínen tartotta, árnyalta az Aranyosszék-képet. E lapok az elit, s még inkább az olvasásra szokott polgári réteg honismereti horizontját kívánták megnyitni.

Az országos érdeklődés és tájékoztatás mellett külön figyelmet érdemel Aranyosszéknek a saját médiájában és régiójában történt önreprezentációs kísérlete. Az 1891–1940 között Tordán megjelent *Aranyosszék* című „politikai és társadalmi hetilap” folytonosan közölt helyismereti anyagot²⁹. Ugyanakkor a vidék iránti országos érdeklődésről is tájékoztatta olvasóit. Az 1990-ben újraindult, 25 számot megért lap is állandó rovatban közölt folkórszövegeket.

Aranyosszék néprajzi képének megalapozására Orbán Balázs 1871-ben kiadott monográfiájában kerül sor. A „történelmi, régészeti, természetrajzi” szempontok mellett itt kerül sor a „népisme” megközelítésre. A települések bemutatása során a szerző alkalmat kerít a lakodalom szokásköre, a viselet, a mondaanyag és a vásártartás bemutatására. Az aranyosszéki anyagtól elkülönítve írja le a torockói bányászatot, viseletet és „népünnepeket” (lakodalom, temetés). 22 évvel később, s immár a *Kalotaszeg Magyar Népe*³⁰ megírásának tapasztalatával rendelkezve Jankó János készít „néprajzi tanulmányt” Tordáról, Aranyosszékről és Torockóról. A topográfiai, demográfiai és antropológiai leírás után analitikus képet állít össze a 1. lakáskultúráról, az öltözetéről és a táplálkozásról, 2. a foglalkozásokról, 3. a lakodalmi, keresztelési és temetési szokásokról, 4. a „babonákról”, 5. a népköltési és nyelvi kultúráról (szövegfolklor, gyermekjátékok, nevek és nyelvi adatok).

A század végétől szerveződő tudományosság különböző intézményei rendre összegyűjtik és megszervezik az Aranyosszékét reprezentáló tárgykészletüket, illetve szövegbázisukat.

Az *Ethnographia* II. évfolyamában az aranyosszékiek táncáról³¹ jelenik meg rövid tájékoztatás, majd a III. évfolyamban szemelvény aranyosszéki adomákból³². A XII. és XXVI. évfolyam aranyosszéki mondákat közöl³³. Hosszú szünet után a 103.³⁴, majd a 109.³⁵ évfolyamban esik szó újra a Tordai-hasadék mondájáról, valamint az aranyosszéki népi írásbeliségről. A *Néprajzi Értesítő* 1910–1914 között három közleményt publikál, az építőáldozat tordai emlékeiről³⁶ és a tordai galambbúgos kapukról³⁷.

A kolozsvári unitárius levéltárban a századfordulón mintegy 500 lapnyi kéziratot anyag gyűlt össze. Ennek nagy része a századforduló korából származik, s az unitárius kollégium tanulóinak pályamunkái.³⁸ Terjedelmesebb, Aranyosszékről származó szövegbázissal rendelkezik a budapesti Etnológiai Adattár.³⁹

A 20. század első éveitől kezdve bontakozik ki az tudományos beszédmód, amely a nagyközönség helyett egy szűkebb szakmai réteghez szól. Színhelyét olyan szakmai fórumok képviselik, mint a reprezentatív szakmai szintézisek (*Magyarság Néprajza, Magyar Néprajzi Lexikon*), szaklapok (*Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Néprajzi Látóhatár, Korunk, NyIrK, Művelődés, Székelyföld, Magyarságkutatás*), konferenciái kiadványok (a KJNT 5. és 7. évkönyve). Az elmúlt évszázad alatt Aranyosszéknek tematikus kötetet, ill. számot szentelt az EMKE⁴⁰, a Művelődés⁴¹, valamint legutóbb a Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, az ACTA⁴². Az etnográfiai irodalom a következő témákat érinti: a tordai és aranyosszéki nyelvjárás⁴³, az építőáldozat emlékei Tordán⁴⁴, népi gyógyászat⁴⁵, népi építészet⁴⁶, népviselet⁴⁷, díszítőművészet⁴⁸, a torockói bányászat és vasművesség⁴⁹, népzene⁵⁰, néptánc⁵¹, népi írásbeliség⁵², templomfestészet⁵³, hiedelem⁵⁴, farang⁵⁵.

Ezzel párhuzamosan, a néprajzi irodalomról leválva szintén szakmai fórumokon történik a tájegység történelméről⁵⁶, népességi viszonyairól⁵⁷, törvénykezési gyakorlatáról⁵⁸, oktatástörténetéről⁵⁹, egyháztörténetéről⁶⁰, sajtótörténetéről⁶¹, helynévanyagáról⁶² való beszélés.

Aranyosszék tudományos és irodalmi reprezentációja hosszú időn keresztül kizárólagosan magyar etnikus mezőben történik. A vidékről a magyar olvasók felé közvetített képben azonban (szórványos jelleggel ugyan) jelen van a román etnikum is.⁶³ Változás az 1950-es években történik. 1956-ban Kós Károly két, 1957-ben Nagy Jenő egy néprajzi közleménnyel fordul a román olvasóközönséghez. Imreh István 1982-ben megjelent kötetében magyar történész írását olvashatják a román olvasók.

Befejezésül még egy kérdést tartunk érdemesnek felvetni. Kik voltak ennek a reprezentációnak a kezdeményezői? Bár egyértelmű választ nem lehet adni a kérdésre, az viszont szembeszökő, hogy a szerzőknek a tájegységgel való permanensebb, intenzívebb kapcsolata eredményezte az Aranyosszék-ről szóló irodalom egyik részét. Kronológiai rendben: Kövendi Weres Sándor(1 publikáció), Borbély Sándor (16), Borbély György (1), Téglás István (7), Téglás Gábor (2), Viski Károly (1), Pap Domokos (3), Ady László (1), Murádin László (1), Hints Miklós (3), Keszeg Vilmos(15), Nagy Ferenc (1), Munteanu Mihainé (1), Imreh Lajos(1), Bágyoni Szabó István (2), Török Albert (1), Rosztás István (1), Zsigmond Győző (1), Komáromi Tünde (3), Kun Kriza Ilona (1), Vetési László (1), Márkodi Siklodi Sándor(1). Összesen 64 publikáció hátterében a tájjal való személyes kapcsolat húzódik meg. Ez hatványozottabban jellemző az archívumokban található kéziratos anyagokra.

IRODALOM

- 1840** Incze Ferenc
1840 *A 'gerendi régi fölirat igazítva*. Nemzeti Társalkodó. 1840. 10.sz.80.
- 1841** Szatmári Papp Károly
1841 *Torockó és a Detunáta*. Kolozsvár
- 1857** Bucsánszky /Lajos/
1857 *A tordai hasadék, vagy: Isten ítélete*. Pest
- 1858** Orbók Ferenc
1858 *Várfalvai vár és templom*. Vasárnapi Újság. V. 21. sz. 249–250.
- 1859** Maszák Hugó
1859 *A torockói völgy*. Vasárnapi Újság. VI. 28. sz. 327–330., 29. sz. 340–342.
- 1865** Maszák Hugó
1865 *Torockó népe*. Az ország tükre. IV. 11 .sz. 111.
- 1866** Nemes Ödön
1866 *Regényes utazás Torockó vidékén*. Hazánk s a külföld. II. 705–707.
- 1869** Nemes Ödön
1869 *Torda*. Hazánk s a külföld. V. 30. sz. 465–467.
Pataki Ferenc
- 1869** *Balika vára*. Hazánk s a külföld. V. 20. sz. 314–315.
St. /Staubert/ Ödön
1869a *Torockói várromok*. Hazánk s a külföld. V. 21. sz. 330.
- 1871** Orbán Balázs
1871 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból*. V. Pest
- 1889–1891** Torma Károly(közli)
1889–1891 *Szaniszló Zsigmond naplói*. (1682–1711). Történelmi Tár. I–VIII.
- 1890** Koch Antal
1890 *Torda vidéke*. Budapest
- 1891** Borbély Sándor
1891 *Az aranyosszékiek tánca*. Ethn.II. 243–246.
(Kövendi) Weres Sándor
1891a *Torda őscsaládai*. Kv.
- 1893** Borbély György
1893 *Újévi népszokás*. Aranyosvidék. III. 53.sz. 18.
Borbély Sándor
1893a *Torda–aranyosszéki népmondák*. Erdély. II. 10.sz. 358–360.
1893b *Karácsonyi versmondás Aranyosszéken*. Aranyosvidék. III. 5.sz. 3–5.
1893c *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosság egy pár falujából*. I–XIV. Aranyosvidék. 27–42.sz.
- Jankó János
1893 *Torda, Aranyosság, Torockó magyar (székely) népe*. Budapest
1893a *Torda, Aranyosság, Torockó népies építkezése*. Építészeti Szemle. II.
1893b *A torockói vasbányászat és kohászat*. Magyar Mérnök- és Építész-
Egylet Közlönye. 1893. XXVII. 19–25., 53–56., 83–86., 139–144.
- 1894** Fellegi Ottóné
1894 *Egy nap Torockón*. Erdély. VI. 190.
Harmath Lujza
1894 *Üdvözet Torockónak*. Erdély. III. 167.

- Nemes Ödön
1894a *A Torockóvidéki nép*. In: Borbély György (szerk.): Tordai EMKE–Emlékkönyv. Torda. 41–47.
- Thoroczkay Lajos
1894 *Lakodalom Torockón*. Erdély. III. 184.
- 1896** Téglás István
1896 *Visszhang a Torda–hasadéokban*. Erdély. V. 7.sz. 82.
- 1901** Versényi György
1901 *Erdélyi népmondák*. Ethn. XII. 266–272.
- 1905** Téglás István
1905 *Kirándulás Tordáról a Szent László kútjához*. Erdély. XIV. 1–2.sz. 13–17.
- 1906** Viski Károly
1906 *A tordai nyelvjárás*. Nyelvészeti füzetek. 32. Budapest
- 1907** M.Barabásy István
1907 *Aranyosszék összeírása 1711–ből*. Gen.Füz. Kolozsvár. 104–106.
- Téglás István
1907 *Rip Van Winkle Szinden*. Erdély. XVI. 1–2.sz. 9–10.
- 1909** Pap Domokos
1909 *Lakodalom Tordán 1702–ben*. (Régi erdélyi népszokásokról.) Aranyosvidék. XIX. 7–10.
- 1910** Király Miklós
1910 *Tündér Ilona. Népmonda a tordai Tündérhegyről*. Aranyosvidék. XX. 28.sz.1–3.
- Téglás Gábor
1910 *Építőáldozat Tordán*. Néprajzi Értesítő. II. 60–61.
- Téglás István
1910 *Harangfelavatás ünnepe 1796 karácsonyában Tordán*. Aranyosvidék. XX. 52.sz. 1–4.
- 1912** Téglás István
1912 *Kirándulás Torockóról a Kollegium–barlanghoz*. Aranyosvidék. XXI. 19.
- 1913** Téglás Gábor
1913 *Építőáldozat Tordán*. Néprajzi Értesítő. XIV. 99–101.
- 1914** Téglás István
1914 *Galambbúgos kapuk Tordán*. Néprajzi Értesítő. XV. 124–127.
- 1915** Téglás István
1915 *A kőből kinövő kétélű kard – a vasfű és más babonák Torda vidékén*. Ethn. XXVI. 285–287.
- 1921** Kelemen Lajos
1921 *Toroczkó*. Magyar Nép. VII. I–II. 26.
- 1924** Kiss Elek
1924 *Ősi erények Toroczkó földjén*. Magyar Nép. IX. 8.
- 1926** P.L.
1926 *A toroczkói hősök emlékoszlopának leleplezése*. Magyar Nép. VI. 5.,VI. 222.
- 1927** Borbély István
1927 *A régi Torockó*. Cluj
Kelemen Lajos
1927 *Torockószentgyörgy és emlékei*. Pásztortűz. XIII. 2. 28–32.

- 1930** Ady László
1930 *A székelyföldvári református egyházközség története*. Torda
- 1944** Zsakó Gyula
1944 *Egy XVIII. századi torockói napló*. Kolozsvár.
- 1945** Jakó Zsigmond
1945 *Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*. Erdélyi Történelmi Adatok. V. Cluj
- 1947** Bodoczi Károly
1947 *Torockó és környéke*. Erdély. LVI. 6–14.
- 1956** Kós Károly
1956 *Arta lucrului în fier în Rimetea (Torockó)*. *Studii și Cercetări de Istoria Artei*. 3–4. 271–277.
- 1957** Nagy Jenő
1957 *Portul popular din Trascău*. București.
1957a *A torockói magyar népi öltözet*. Bukarest
- Rácz Gábor
1957 *Népgyógyászati adatok az Aranyos völgyéből*. Gyógyszerészeti Értesítő. II. 2. 15–16.
- Szentmártoni Kálmán
1957 *Adatok a torockói iskola történetéhez*. In. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár. 577–586.
- 1961** Kós Károly
1961 *Muzeul Comunal din Rimetea*. Cluj
- 1971** Almási István
1971 *Régi népdalok Aranyosvidékről*. Művelődés. XXIV. 6. 20–22.
- Bágyoni Szabó István
1971 *Aranyosok éneke. I. Leánykő*. Művelődés. XXIV. 6. 1.
- Jakó Zsigmond
1971 *Az Aranyos mente múltjából*. Művelődés. XXIV. 6. sz. 7–11.
- Kós Károly
1971 *Egy vasműves község: a régi Torockó*. XXIV. 6. 37–39.
- Murádin László
1971 *Az aranyosszéki nyelvjárás*. Művelődés. XXIV. 6. 14–15.
- Nagy Jenő
1971 *A torockói öltözetről*. Művelődés. XXIV. 6. 47–51.
- Szentimrei Judit
1971 *Torockói varrottas*. Művelődés. XXIV. 6. 56–59.
- 1972** Benkő Elek
1972 *Rovásírás az Aranyos mentén*. Utunk. XXVII. 30. 3.
- Kós Károly
1972 *Torockói vasművesség*. In. Uő. *Népelet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. Bukarest. 52–80.
- 1977** Almási István
1977 *Bajka Sándor balladája*. In. Szabó Csaba (szerk.): *Zenatudományi írások*. Bukarest. 87–112.
- Ortutay Gyula (főszerk.)
1977 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest. I. 125.
- 1979** Imreh István
1979 *Földközösség Aranyosszéken*. In. Uő. *Erdélyi hétköznapiak*. 1750–1850. 19–24.

- 1981** Hints Miklós
1981 *Aranyosszéki festett famennyezetek*. Művelődés. XXXIV. 3. 39.
- 1982** Imreh István
1982 Devălmășia în scaunul Arieș. In. Uő. *Viața cotidiană la secui 1750–1850*. Buc. 17–28.
- 1983** Hints Miklós
1983 *Festett famennyezetek, faragott kapuk Aranyosszéken*. Korunk. XLII. 3. 243–246.
- 1987** Keszeg Vilmos
1987 *Falucsúfolók*. Tett. 2. 27–31.
Munteanu Mihainé
1987 Bátor voltam, mint egy férfi. In. Pillich László – Vetési László (szerk.): *Leírtam életem. Népi önéletrások*. Bukarest. 262–280.
Nagy Ferenc
1987 Kint a fronton. In. Pillich László – Vetési László (szerk.): *Leírtam életem. Népi önéletrások*. Bukarest. 97–113.
- 1988** Demeter Vadnár János
1988 *Az erdélyi Várfalva és unitárius temploma*. Honismeret. XVI. 5. 38–41.
- 1989** Imreh Lajos
1989 *Adatok a tordai magyar nyelvű oktatás múltjához*. (1557–1985) Kézirat
Jakó Zsigmond
1989 *A torockói legenda születése*. Történelmi Szemle. XXXI. 1–2. 122–133.
- 1990** Bágyoni Szabó István
1990 *Balázs Ferenc, avagy az Opus folytatása*. Szabadelvű Unió. II. 85–101.
Hints Miklós – Janitsek Jenő
1990 *Aranyosgerend helynevei*. NyIRK. XXXIV.34. 84–90.
Rostás István
1990 *Bajka Sándor balladája*. Aranyosvidék. I. 5–6. 4.
Török Albert
1990 *Harasztosi nyári tánc a századfordulón*. Művelődés. XXXIX. 6–7. 35.
- 1991** Hints Miklós – Janitsek Jenő
1991 *Székelykocsárd helynevei*. NyIRK. XXXV. 174–177.
Keszeg Vilmos
1991 *Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje*. Helikon. 31. 4–5.
1991a *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Bukarest
1991b *Körkép az igaz történetekben*. Helikon. II. 43. 3.
Sebők László
1991 *Aranyosvidék*. Magyarságkutatás. Budapest. 75–83.
- 1992** Janitsek Jenő
1992 *Torockó és Torockószentgyörgy hely- és családnevei*. Magyar Névtani Dolgozatok. 106. Budapest
Kádár József
1992 *Népi csodás történetek és hiedelmek Dés környékén és az Aranyos vidékén*. Művelődés. XLI. 9. 18–23.
Keszeg Vilmos
1992 *Ki fedezte fel Amerikát?* Romániai Magyar Szó. 1992. IX. 19.
Vő Gabriella
1992 *Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája*. Ethn. 103. 3–4. 177–205.

1992 *Szent László legendák a Tordai-hasadék környékének magyar népi kultúrájában*. Erdélyi Múzeum. LIV. 1–4. 66–72.

1993 Hints Miklós

1993 *Felvinc helynevei*. NYIRK. XXXVII. 1–2. 196–197.

Kiss Zoltán

1993 *Kövend helynevei*. NYIRK. XXXVII. 1–2. 198–199.

Murádin László

1993 *Harasztos helynevei*. NYIRK. XXXVII. 1–2. 192–195.

Vincze Zoltán

1993 *A torockói iskola pártfogói és tanulói (1789–1892)*. Erdélyi Múzeum. LV. 3–4. 34–49.

Zsigmond Győző

1993 *Népi helynévmagyarítás. Helynevek és mondák Aranyospolyánban és Szentmihályon*. Néprajzi Látóhatár. II. 4. 118–125.

1994 Furu Árpád

1994 *Torockó népi építészete*. /Erdélyi Műemlékek/ 6.

Keszeg Vilmos

1994 A szövegerőzió az alkalmi költészetben. In. Ördög Gyárfás Lajos (szerk.): *Egyház és anyanyelv*. Sepsiszentgyörgy. 21–26.

Kiss András

1994 Tudósítás 1803-ból a váltott gyermek elégetéséről. In. Uő. *Források és értelmezések*. Bukarest. 241–260.

Komáromi Tünde

1994 Életkép egy aranyosszéki család hiedelmeiről. In. Lukács János (szerk.): *Változás diákszemmel*. Kolozsvár. 35–41.

1995 Keszeg Vilmos

1995 *Jaj, mennyi májost kellett csinálni*. Tordai beszélgetések. 1. Művelődés. XLVIII. 12. 28–39.

1996 Ferenczi István

1996 Torda váráról. In: Kovács A – Sipos G. – Tonk S. (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár. 187–207.

Keszeg Vilmos

1996 *Tordai beszélgetések* 2. Művelődés. XLIX. 9. 28–32.

1996a *Emlékek az aranyosszéki farsangról*. KJNT Évkönyve 4. Kolozsvár. 233–237.

Komáromi Tünde

1996 *Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap*. Néprajzi Látóhatár. V. 1–2. 87–98.

Kun Kriza Ilona

1996 *Farsangtemetés Torockón*. KJNT Évkönyve 4. Kolozsvár. 217–232.

1997 F. Halay Hajnal – Szentimrei Judit

1997 *Torockói varrottások*. Bukarest

Huber András

1997 *Százarcú nagyhatalom*. Csíkszereda. 276–388.

Keszeg Vilmos

1997 Balázs Ferenc Aranyosszék emlékezetében. In. *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. Népfőiskolai Füzetek. EMKE. Kv. 25–34.

1997 Vallásos téma az aranyosszéki emlékvessző füzetekben. In. S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. II. Veszprém–Debrecen. 419–425.

Vetési László

1997 Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világgépe. In. S.Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. II. Veszprém–Debrecen. 320–344.

1998 Demény Piroska

1998 *Aranyosszék népzeneje*. Budapest

Hantz Lám Irén

1998 *Torockó*. Útikalauz. Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

1998 *Írott szövegek egy egyén életterében*. Ethn. 109.évf. 2. 589–628.

1998a *Ne képzeld egyiket se úriembernek*. Székelyföld. II. 9. 97–111.

1998b *Aranyosszéki – tordai – torockói bibliográfia*. ACTA – 1997. Sepsiszentgyörgy. 199–204.

Komáromi Tünde

1998 *Igézés az aranyosszéki Szentmihályon*. ACTA – 1997. Sepsiszentgyörgy. 217–228.

Ravasz István

1998 *Háború Észak-Erdélyben*. 1944. Budapest

Vincze Zoltán

1998 *Régi torockói sírkövek*. ACTA – 1997. Sepsiszentgyörgy. 151–171.

1999 Keszeg Vilmos

1999 *Századeleji gyászjelentő lapok*. KJNT Évkönyve. 7. Kv. 95–110.

1999a *Az felnezőknek szívök kezd dobogni*. Krónika. I. 1999.nov.27.

Márkodi Siklódi Sándor

1999 *Felvinc. Emlékezetre méltó dolgok*. Bukarest

Ozsváth Gábor Dániel

1999 Malomépítéset Torockón a 18–19. században. In. Balassa M. Iván – Cseri Miklós (szerk.): *Népi építéset Erdélyben*. Szentendre.285–314.

ÁLTALÁNOS IRODALOM

BALASSA Iván

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest. 84–92.

BARTÓK Béla

1924 *A magyar népdal*. Budapest

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1951 *A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok*. Budapest

KÓS Károly

1959 *Erdélyi adatok a pogácsa készítéséhez*. Néprajzi Közlemények. IV. 1–2. 3–14.

1972 Ismeretlen magyar népviseletekről. In. Uő. *Népelet és néphagyomány*. Bukarest. 191–208.

KÓSA László – FILEP Antal

1988 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest. 58–59.

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete. 2*. Budapest. 297–312.

MARTIN György

1973 *Legényes, verbunk, lassú magyar. Szempontok az erdélyi férfítancok összehasonlító kutatásához*. Népi Kultúra – Népi Társadalom. 7. 251–290.

SZINTE Gábor

1910 *Kapu a Székelyföldön*. Néprajzi Értesítő. XIV. 27–31.

THOROCZKAY – THURINSZKY Pál

1912 *Az erdélyi parasztház ismeretéhez*. Néprajzi Értesítő. 1912. 93–103.

VÉGH Olivér

1981 *Erdélyi hólyagos edények*. Népismereti Dolgozatok 1981. Bukarest. 63–70.

VISKI Károly

(é.n.) Betlehemezés. In. A magyarság néprajza. III. Szellemi néprajz. Budapest. 297–305.

JEGYZETEK

¹ Orbán 1871, 9.

² Orbán 1871, 11.

³ Orbán 1871, 147.

⁴ Jankó 1893.

⁵ Szentmihály, Mészkö, Sinfalva, Aranyosrákos.

⁶ Könyvből kimarad Aranyosegerbegy, Aranyosgerend stb. bemutatása.

⁷ Dombró, Hidas, Csákó, Mohács, Örményes.

⁸ *A Művelődés* 1971/6-os aranyosszéki tematikus száma, Demény 1999.

⁹ Nemes 1866.

¹⁰ Nemes 1869.

¹¹ Kelemen 1921, Kiss 1924, P.L. 1926, Borbély I. 1927, Kelemen 1927.

¹² Kós 1971, Nagy Jenő 1971, Szentimrei 1971, Kós 1972.

¹³ Budapest 1877.

¹⁴ Kv., 1926

¹⁵ Budapest 1959.

¹⁶ Kósa–Filep 1983.

¹⁷ NL V. köt. Budapest 1982, 318–324.

¹⁸ Márkodi Siklódi 1999.

¹⁹ Hantz Lám 1998.

²⁰ Koch 1890, Hantz Lám 1998.

²¹ Kv. 1891.

²² Maszák 1865, Nemes 1895.

²³ Jakó 1989, 126.

²⁴ Maszák 1859, 328.

²⁵ Maszák 1865, 111.

²⁶ Kv. 1857.

²⁷ Bucsánszky 1857.

²⁸ Bágyoni Szabó István: *Kések ideje*. Bukarest 1979 Cserés Ferenc: *Aranyosszéki emberek*. Kv.1999.

²⁹ Nagyobb mennyiségben 1893-ban, amikor egy néprajzi tárgyú pályázatra készült munkákat közöl a lap, közzöttük Borbély Sándor *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából* 14 fejezetét.

- ³⁰ Budapest 1892.
- ³¹ Borbély S. 1891.
- ³² Borbély S. 1892.
- ³³ Versényi Gy. 1901, Téglás I. 1915.
- ³⁴ Vőő 1992.
- ³⁵ Keszeg 1998.
- ³⁶ Téglás G. 1910, 1913.
- ³⁷ Téglás I. 1914.
- ³⁸ Kanyaró Ferenc, Gálffy Mózes, Bartha Miklós, Balogh Gábor, Orbók Gyula, Várfalvi Mór, Vernes József, Kelemen Miklós, Weiss Mór. MsU 1236 : /Moldvai János kéziratos feljegyzései. Egerbegy/ 45–71 p. 1860 körül; MsU 1568/A/4: Orbók Gyula: *Várfalvi babonák, népdalok és táncszók*. 24 p. 1900 körül; MsU 2123/6: Várfalvi Mór: (*Várfalvi népdalok*). 14 p. 1903; MsU 1579/3: Kelemen Miklós: *Népdalok és táncrigmusok Mészkről és Marosvásárhelyről*. 164 p. 1900 körül; MsU 1568/A/3: Balogh Gábor: *Népdal gyűjtemény* (Bágyon). 30 p. 1900 körül; MsU 1579/4: Vernes József: *Népmesék és népdalok* (Torockó). 24 p. 1900 körül; MsU 1579/1: /névtelen/: *Pályamunka. Népmese gyűjtemény* (Torockó). 50 p. 1900 körül; MsU 1568/A/2: Bartha Miklós: *Népmese gyűjtés Torockóról*. 70+17+24 p. 1908; MsU 1568/A/1: Gálffy Mózes: *Népmese gyűjtés Mészkről*. 86 p. 20.sz. eleje.
- ³⁹ Téglás István, Jankó János, Viski Károly, Kanyaró Ferenc, Ferenczi Ferenc, Suba László.
- ⁴⁰ 1894. évi Emlékkönyv.
- ⁴¹ 1971/6. sz.
- ⁴² 1997, II. kötet
- ⁴³ Viski 1906, Murádin 1971.
- ⁴⁴ Téglás 1910, 1913.
- ⁴⁵ Rác 1957, Komáromi 1996, 1998.
- ⁴⁶ Jankó 1893a, Téglás 1914, Furu 1994.
- ⁴⁷ Nagy Jenő 1957, 1971.
- ⁴⁸ Szentimrei 1971, F. Halay–Szentimrei 1997.
- ⁴⁹ Jankó 1893b, Kós 1972.
- ⁵⁰ Almási 1971, 1977, Rostás 1990, Demény 1998.
- ⁵¹ Borbély S. 1891, Török 1990.
- ⁵² Zsakó 1944, Nagy 1987, Munteanu 1987, Keszeg 1991, 1994, 1998, 1997, 1999 a, b.
- ⁵³ Hints 1981, 1983.
- ⁵⁴ Kádár 1992, Kiss 1994, Komáromi 1994, 1996, 1998, Vetési 1997.
- ⁵⁵ Keszeg 1996, Kun Kriza 1996.
- ⁵⁶ Jakó 1945, 1971, 1989, Ravasz 1998.
- ⁵⁷ M. Barabásy 1907, Sebők 1991.
- ⁵⁸ Imreh 1979.
- ⁵⁹ Szentmártoni 1957, Imreh 1989, Vincze 1993.
- ⁶⁰ Ady 1930, Demeter Vadrón 1988.
- ⁶¹ Huber 1997.
- ⁶² Hints 1990, 1991, Janitsek 1992, Zsigmond 1993.
- ⁶³ Orbán Balázs 1871, Téglás 1907, 1915, Vőő 1992.